

motivated society, capable of producing and implementing effective systemic concepts of national state development productive for world civilization process, to resist any acts of informational and cultural violence and aggression.

Key words: *Ukrainian studies, nation, self-consciousness, vision, ISUSA (integral systemic Ukrainian-studies analysis).*

УДК 82-311.6'06:821.161.2.09

Савич О.В., асп.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ У ПОСТМОДЕРНІСТЬКОМУ РОМАНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС

У статті представлено теорію жанру історичного роману доби постмодернізму в перспективі сучасних українських досліджень, здійснених упродовж останніх двох десятиліть. Окреслено низку атрибутивних рис постмодерністського історичного роману та способів моделювання історії у сучасній художній прозі.

Ключові слова: *історія, історичний роман, постмодернізм, сучасне українське літературознавство.*

Науковий інтерес до способів репрезентації та моделювання історії в літературних творах є одним із актуальних векторів літературознавчих досліджень. Це пов'язано з тим, що історія в романістиці зазнає поступових модифікацій, котрі потребують належного фахового аналізу та відповідної концептуалізації. Як відомо, параметри класичного історичного роману вальтерскоттівського типу, котрі формувалися в добу Романтизму, видозмінюються в літературі модернізму і далі трансформуються в контексті постмодерністських тенденцій деконструкції жанру, іронії, пародіювання, зміщення аксіологічних домінант. Як наслідок, історичну прозу ХХ–ХХІ ст. в окремих випадках визначають як прозу історіографічну, в якій фікціональне та фактуальне набувають рівноправного статусу. Слід зауважити, що попри з'яву сучасних експериментальних модифікацій історичної прози актуальним досі лишається той її тип, котрий умовно вважають класичним (на кшталт історичних романів ХІХ ст. – творів Віктора Гюго, Альфреда де Вінї, Стендаля, Александра Дюма тощо). Подібні романи, однак, за своїми поетикальними властивостями не виходять за межі масової, тобто жанрової літератури. Тож, на нашу думку, особливої уваги заслуговують саме сучасні постмодерністські підходи до модифікації історії, авторські стратегії і тактики її репрезентації в романі.

Мета цієї розвідки – простежити концептуалізацію постмодерністського історичного роману як жанру на матеріалі досліджень (монографій, дисертацій, статей) вітчизняних літературознавців, здійснених впродовж двох останніх десятиліть.

На думку Т. Бовсунівської, концепт “історичного роману” не може вважатися терміном, позаяк відсутнє унормоване, всеохопне визначення його жанрової структури.

Своєю чергою дослідниця зазначає: “[...] діахронічні можливості жанру не є безмежними; при написанні твору історичної тематики письменник використовує ті чи інші документи, матеріали описуваної доби, а отже, можемо зробити висновок, що хронологічні межі історичного роману мають певну визначеність, яка мотивується наявністю чи відсутністю документів віддаленої доби. Фентезі починається там, де завершується історичний роман. Межею історичного роману є документалізована хронологія історії” [1, с. 402]. До основних ознак інваріанту історичного роману належить, перш за все, історизм та наявність історіографічних включень. До того ж, історичний роман здатний вбирати в себе попередні літературні коди: традиції роману готичного, сімейно-біографічного, авантюрного, роману виховання [1, с. 408].

Принагідно до питання про постмодерністські варіанти історичної прози Т. Бовсунівська зазначає, що в цю добу виникають альтернативні історичні жанри, котрі постають цілковитим протиставленням класичному історичному романові: “Історичний жанр не вмер. Він змінився до невпізнання, але не загинув у лабіринті постмодерних форм. Сучасна альтернативно-історична проза вже конкурує не з жанром роману як таким, а з фентезі, яке є формою перетворення самої ідеї “романного”. Маючи на меті ліквідацію історичної безграмотності, альтернативно-історична проза повинна бути більше заглиблена у сокровенні факти історії, які відкриваються не всім” [1, с. 411]. Дослідниця наводить такі можливі варіанти модифікацій, як історико-політичний детектив, роман альтернативної історії, історико-біографічний, історичний реалістичний роман. Актуальним також є термін “історіографічний метароман”, в якому детальне зображення історичної епохи корелює із виразною фікціональністю тексту, акцентується вигаданість оповіді: “Історіографія та література в такому романі поєднуються в оновленій якості – вигаданої ситуації. <...> автора починають вабити не відомі вагомі події минулого, не видатні постаті, не Історія, а малі історії, власне коріння, історії пращурів, родоводу, які часто не фіксувалися в писемних свідоцтвах і підручниках” [1, с. 413]. Історіографічний метароман, відтак, актуалізує ідею тягло-го зв’язку між минулим та сучасністю і повсякчас нехтує зображенням культових та визначальних періодів, подій чи реальних постатей: “Діахронічна межа постмодерного історичного роману більше не залежить від документованої історії людства” [1, с. 414].

Українська дослідниця Н. Сизоненко відзначає, що ризоматичність, тобто розгалуженість та децентрованість структури, постаючі однією з ключових характеристик постмодерністського тексту, зумовлює також і своєрідність актуалізації історії в таких творах. Дослідниця зауважує: “Історія в такій парадигмі складається з тріщин, розламів, провалів, порожнеч. Вона стає поліцентричною, ламається, рветься, плине декількома різнорідними струменями. [...] історія – це зона ризику, а не провісниця майбутнього ” [6, с. 157]. Для найменування нового типу історичної прози, як вважає Н. Сизоненко, рівноцінно та синонімічно можна послуговуватися термінами “історіографічна металітература” (термін належить Л. Гатчієн) та “постмодерністський історичний роман” (поняття, запропоноване Б. МакГейлом). Характерною для такої прози є авторська спроба занурення в глибини як індивідуальної, так і колективної пам’яті, що на рівні композиції тексту може проявлятися через аналепсиси,

хронозрушення, змішування часових пластів [6, с. 158]. Однією з моделей хронозрушення в постмодерністському історичному романі постає занурення персонажів в оніричні стани, завдяки яким вони переносяться в минуле. Такі персонажі наділені змогою пізнавати минуле через власні сни, марення або галюцинації. У такому разі від автора залежить, чи буде в самому тексті пряма вказівка на те, що зображене в творі минуле не є реальністю, а маревом, котре постає із глибин підсвідомості оповідача [6, с. 159].

Д. Пешорда в дисертації “Жанрові модифікації сучасного історичного роману” (2001) акцентує, що саме в ХХ ст. під впливом модерністських та постмодерністських дискурсів історичний роман істотно видозмінюється. Прикладом модерністської модифікації історичної прози дослідник вважає роман Маргеріт Юрсенар “Адріанові спогади”, тоді як твори Умберто Еко, Джона Барта, Мілорада Павича постають взірцевими витворами вже постмодерністської доби. Як зазначає Д. Пешорда, ми можемо вважати роман історичним за реалізації таких умов: 1) твір має бути романом, тобто відповідати основним вимогам романного жанру в цілому; 2) твір мусить містити певне ставлення до часу або ж певну концепцію історичного часу; 3) твір має бути в тематичному плані обов’язково пов’язаний із певними історичними подіями минулого, поміщаючи в них окремі людські долі [4, с. 4].

Автор дисертації виокремлює такі види модифікацій історичного роману: класичний, романтичний, модерний та, зрештою, постмодерний. Останній вид Д. Пешорда закономірно визначає як найсучасніший та найактуальніший. Атрибутивними для такого роману є інтертекстуальність, відхід від літературних шаблонів, “[...] неприйняття великих утопічних проєктів західної цивілізації і, відповідно, ставлення до історії як до “музею”, в якому важливе й неважливе, далеке й близьке з минувшини нашої цивілізації мирно стоять поруч, бо мають однакову вартість, а їхня однакова вартість продиктована відсутністю центрального незаперечного авторитету, який міг би бути опорою у встановленні ієрархії” [4, с. 19]. Дослідник відзначає ігровий характер таких творів. Загалом, спосіб репрезентації історії в постмодерністському історичному романі імплікує довільну ревізію традиційних поглядів на природу та сенс історії, на значимість місця людини в ній.

З. Шевчук у дисертації “Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі” (2006) відзначає, що в сучасній історичній прозі тема часу проблематизується та виразнюється через авторську гру з категоріями часу та простору – протяжністю, спрямованістю, лінійністю, перервностію [7, с. 5]. Дослідниця зазначає: “Обов’язковими для моделювання є справжні історичні персонажі, що виступають у різному ступені умовності: від дуже наближених до реальності (для створення історичного колориту), до виключно умовних, коли від реальної особи залишається тільки ім’я, наповнене авторською уявою, або епізодичних чи неперсоналізованих (загальні неперсоналізовані персонажі, згадка про історичних осіб, які самостійно у творі не виступають; традиційне епізодичне зображення або лише згадування; нетрадиційне епізодичне зображення, наповнене власними авторськими індивідуальними уявленнями; бурлескне заниження при зображенні; розширене зображення історичного персонажа, якому письменник вигадує нове життя; герої-“гібриди” – суміш

справжніх історичних персонажів і авторської вигадки)” [7, с. 25]. Згідно з концепцією З. Шевчук, автори моделюють історію, зокрема, за допомогою форм авторської суб’єктивності – таких, як вибір історичної доби, історії конкретної нації, залучення фантастичних і символічних елементів, ускладнення нарративних стратегій. Такі авторські рішення додають “[...] можливість історіософського та індивідуального узагальнення; створюють ефект значущості, глибинного смислу заявленої презентації історії” [7, с. 26].

О. Бойніцька в дисертаційній роботі “Англійський історіографічний роман помежів’я ХХ–ХХІ століття: генеза та жанрові модифікації” (2016) відзначає явище актуалізації жанру історіографічного роману на межі ХХ–ХХІ ст. Історіографічний роман постає здебільшого як питомо англійський літературний жанр сучасності, хоча його зразки можна віднайти і в літературах Європи й Америки [2, с. 5]. З’ява історіографічного роману, котрий генетично сягає роману історичного, пов’язана з актуальним для доби постмодернізму концептом “кінця історії”, що призводить до симулякризації образів минулого [2, с. 42]. Дослідниця вказує: “До інтересів традиційних історичних романістів автори історіографічних романів додали модерністські акценти на епістемології та онтології. Письменники [...] демонструють очевидну обізнаність із теоріями сучасних мислителів, повсякчас наголошуючи на труднощах звернення до минулого, як суспільного, так і особистого. [...] необхідно звернути увагу на [...] значущі відсутності в історичному дискурсі. Історіографічний роман перевизначає історію як “відкритий проєкт”, що опирається будь-яким установленим наперед інституційним інтерпретаціям” [2, с. 131–132]. На відміну від історичних, історіографічні романи зазвичай репрезентують історію в децентрований спосіб, “асоційований радше з історією свідомості”, а всім відомі історичні постаті в таких творах або взагалі відсутні, або фігурують як другорядні. Авторів історіографічного роману важить не докладний звіт про історичні події, а увага до малозначущих у контексті великої Історії “маленьких” персонажів, окремі історії котрих можна долучити до історії загальної, тим самим додаючи до її розуміння нові акценти. Як вказує О. Бойніцька, “історіографічний романіст нерідко ставить своїх персонажів у контекст не дуже масштабних, навіть маргінальних подій, або ж історична подія повністю випускається, підмінюючись іншою – символічною, карикатурною чи пародійною” [2, с. 127–128]. Назагал, питомою рисою історіографічного роману постає розмивання межі між реальним та вигаданим – факт і фікція мають рівноправний статус.

О. Романова, аналізуючи французький постмодерністський роман із історичною тематикою (на матеріалі роману П. Клоссовські “Бафомет”) у монографії “Образ середньовіччя. Нариси про французький історичний роман” (2014), відзначає пародійність та домінування іронічної складової як одні з ключових авторських прийомів. Ці твори, однак, не позбавлені філософського начала та інтелектуальної гри, веденої з читачем: “[...] за простою історією криється дещо більше, ніж інтелектуальна гра. А саме пошук форми для нового змісту. Наприклад, переосмислення філософського надбання у пошуках митцем нової досконалої форми” [5, с. 81–82]. Авторка вказує, що сучасний історичний роман, попри свою на позір класичну форму, за своєю суттю може виявитись філософським або культурологічним есе [5, с. 82].

Принагідно до теорії сучасного історичного роману вітчизняні дослідники також відзначають історіософські стратегії авторів таких творів. Згідно з О. Пащенко, історіософія, на відміну від історії, не має на меті раціоналістично зобразити традиційну історію за причинно-наслідковою логікою. Історіософія “[...] прагне універсального закону та метаісторичного змісту, орієнтується на особливі, межові події. [...] їй властиве інтуїтивне переживання долі народів, естетичне та етичне осмислення основ історичного буття” [3, с. 6]. На відміну від філософії історії, історіософія не претендує на універсальність й об’єктивність потрактування історичних процесів, натомість осягнення історії відбувається автором інтуїтивно, ірраціонально та суб’єктивно. О. Пащенко зазначає: “Історіософія має на меті здійснювати естетичне й етичне розуміння історії, [...] розглядається як частина соціального міфу, який формує особливу реальність в універсальному сенсі” [3, с. 16]. Тож, йдеться про те, що історіософські інтенції почасти корелюють із намірами авторів постмодерністських історичних творів до ігрового переосмислення загальновідомих історичних процесів.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що більшість вітчизняних дослідників постмодерністського історичного роману відзначають його експериментальність, відхід авторів від інваріанту класичного історичного роману, переорієнтацію із наміру докладного відображення вагомих історичних подій та загальновідомих персонажів на інтерес до менш значущого з точки зору традиційної історії. Ризоматична, децентрована структура постмодерністського твору імплікує також і поліцентричність зображеної в ньому історії та проявляється у довільному переплетенні фактуального й фікціонального.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бовсунівська Т.* Основи теорії літературних жанрів / Т. Бовсунівська. – К.: “Київський університет”, 2008. – 511 с.
2. *Бойніцька О.* Англійський історіографічний роман помежів’я ХХ–ХХІ століття: генеза та жанрові модифікації: дис. докт. філол. наук: 10.01.04 / О. Бойніцька. – Київ, 2016. – 417 с.
3. *Пащенко О.* Історіософські концепції *ars poetica* О. Ольжича в контексті “Празької школи”: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 / О. Пащенко. – Київ, 2014. – 20 с.
4. *Пешорда Д.* Жанрові модифікації сучасного історичного роману: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.06 / Д. Пешорда. – Львів, 2001. – 26 с.
5. *Романова О.* Образ середньовіччя. Нариси про французький історичний роман / О. Романова. – Черкаси, 2014. – 120 с.
6. *Сизоненко Н.* Рівні актуалізації минулого в постмодерному історичному романі / Н. Сизоненко // Сучасні літературознавчі студії. – 2007. – № 4. – С. 157–163.
7. *Шевчук З.* Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.06 / З. Шевчук. – Київ, 2006. – 28 с.

Стаття надійшла до редакції 20 листопада 2018 р.